

KÖZELKÉP

A 2011-es választási reform kihatása az országgyűlési választásokra II.

Empirikus megközelítés

NAGY LEVENTE¹

ABSZTRAKT

A reformra – a 90-es évek végétől – megért magyar választási rendszer radikális megváltoztatására a minősített többséggel kormányzó Fidesz-KDNP részéről került sor 2011-ben. Hatalmi fölényének tudatában a kormány olyan reformot hajtott végre, mely nem a politikai elit egészére kiterjedő konszenzuson nyugodott, de biztos lépésekkel konszolidálta a fennálló hatalmat. Jelen tanulmány a választási reformra irányuló érveket mutatja be, majd a 2022-es és 2018-as választási eredmények alapján annak a tézisnek az alátámasztására tesz kísérletet, amelynek értelmében értékalapú érvelései ellenére a Fidesz hatalomkonszolidáló érdekérvényesítési szándékkal kezdeményezte a reformot, és hozott létre – a maga hatalmi szemszögéből nézve – egy sikeres, de a korábnál aránytalanabb választási rendszert.

KULCSSZAVAK: választási reform, levélszavazat, győzteskompenzáció, aránytalan rendszer

ABSTRACT

The Effects of the 2011 Electoral Reform on the Results of the Hungarian Legislative Elections II. – Empirical Analysis

A radical electoral reform took place in Hungary in 2011, as a consequence of the sweeping victory of the Fidesz-KDNP coalition in 2010. The government initiated and implemented a reform which was not based on a consensus of all political parties. Taking advantage of its political position (qualified majority government), Fidesz introduced among other changes the winner compensation, and gave voting right to non-resident Hungarians. The present paper tries to present some of the value-based and interest-oriented arguments related to the reform of 2011, showing that the real (power) interests were hushed up, while the government tried to legitimize the electoral reform based on several value-oriented arguments.

KEYWORDS: electoral reform, vote by mail, winner compensation, disproportional electoral system

¹ Debreceni Egyetem, BTK, Politikatudományi Tanszék. email: nagy.levente@arts.unideb.hu

KÖZELKÉP

Bevezetés

A 2006-os választásokat követő „öszödi beszéd”, az MSZP-SZDSZ kormány sorozatos kudarca, majd a koalíció felbomlása (2009), a kormány gazdaságpolitikájának a társadalom által történő negatív megítélése, és nem utolsósorban, a 2009-ben elindult globális pénzügyi és gazdasági válság olyan társadalmi-gazdasági-politikai atmoszférát teremtett hazai viszonylatban, hogy aligha lepett meg bárkit is az MSZP 2010-es parlamenti választásokon elszenvedett történelmi veresége. A két cikluson át (2002–2010) kormányzó MSZP a választásokat követően középpárttá süllyedt, a rendszerváltás két legmeghatározóbb pártja – az MDF és az SZDSZ – parlamenten kívül maradt, két új párt, a Jobbik és az LMP térnyerése, majd parlamentbe jutása olyan körülményeket szült, amelyek előkészítették a talajt egy újabb „rendszerváltásnak” is beillő nagy ívű választási reformra önkormányzati (2010), majd országgyűlési (2011) szinten.²

Az 1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról tulajdonképpen a békés átmenet egyik kiemelkedő eredményének számított. A rendszerváltás, és ezen belül a választási rendszerrel kapcsolatos törvény olyan tárgyalások eredményeként született meg, amelyeket konszenzusos támogatás övezett. „A forradalmi jelentőségű változások békésen, rendezetten, tárgyalásos formában, az ország kormányozhatóságát és a központi hatalom kormányzókéességét megőrizve” zajlottak (Bihari 2006: 253), amelyben az új választási rendszer háromcsatornás és két elven nyugvó, időtálló rendszernek számított. Bonyolultsága ellenére ez a rendszer nem is tűnt olyan „rossznak”, ugyanis, akik megalkották e rendszer kereteit „többpárti szabad választások hiányában nem tudták, milyen összetételű parlament jön ki megoldásaikból. Nem maguknak írták és nem is írhatták maguknak a választójogot, mert az akkori törvény a 'tudatlanság fátyla mögött' született (Szigeti 2014: 88). Ezek alapján joggal tehető fel a kérdés: Miért is volt szükség a 2011-es választási reformra?

A 2011-es helyzet egy teljesen más politikai kontextus, az 1989-es körülményektől gyökeresen eltérő helyzet volt. Egyrészt, jóval láthatóbbá váltak a pártrendszeren belüli erőviszonyok, ami központi fontosságú tényező, hiszen a hatalomra jutó Fidesz-KDNP teljes mértékben tisztában volt az általa elfoglalt hellyel, a politikai helyzetével, pontosabban azzal, hogy a 2010-es választási eredményeknek köszönhetően a magyar politika fölényes „urává” vált. A pártpolitikai erőviszonyok világos körvonalozódásával viszont jóval kiszámíthatóbbakká váltak a tervezett reform kihatásai, azaz a várható választási eredmények. (Ehhez még hozzájárulhatott az is, hogy a közvélemény-kutatások is csiszoltabb eredményeket prognosztizáltak – a tévedések ellenére is – mint a 89-es rendszerváltás idején.)

² Lásd 2010. évi L. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról, illetve a 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról.

KÖZELKÉP

Másrészt, az MSZP, az LMP, a JOBBIK, illetve a 2011-ben megalakult DK sem fogadta el az új választási rendszert, így az egyoldalú minősített többségi támogatottság³ ellenére sem beszélhetünk konszenzuson nyugvó rendszerről. Demokratikus értelemben tehát az új rendszer legitimitációja gyengébb, hiszen a társadalom egészére kiterjedő elfogadottsága fel sem merülhetett.⁴

Harmadrészt, ilyen nagy horderejű reformnak célja van, és az intézményesített megoldások ehhez a célhoz igazodnak. Az adott körülmények között a reformra nemcsak azért volt szükség, hogy a korábbi két nagy tábor áthidalhatatlan ideológiai ellentéte közepette az új hatalom képes legyen minél hatékonyabban és biztosabban érvényre juttatni keresztény-nemzeti politikáját, hanem azért is, mert elképzeléseinek hosszú távú végrehajtásához a Fidesznek több cikluson át kormányon kellett maradnia. Hatalmának további növelésére, konszolidálására („bebetonozására”?) igencsak kapóra jött egy olyan választási reform, amely egyértelműen a mindenkori domináns párt hatalmi érdekeit szolgálja. A hatalmi önérdéktervései legitimáláshoz azonban a Fidesznek szüksége volt érték alapú érvekre, azért, hogy a reformnak minél szélesebb körű társadalmi támogatottsága legyen.

Ettől függetlenül, elvi szinten, kettős célja lehetett volna a Fidesznek: egyfelől, a korábbinál egy, a társadalom egészére kiterjedő méltányosabb, bizonyos demokratikus értékekhez jobban igazodó rendszer létrehozása és bevezetése. Másfelől, monopol helyzetéből adódóan és az azzal való visszaélés révén a Fidesz önérdék-érvényesítő lépésekbe kezd, és hatalmának további bővítése és konszolidálása érdekében gondosan kidolgozott választási rendszert ültet gyakorlatba. Kétharmados dominanciája olyan sajátos helyzetet teremtett, hogy sem az ellenzéknek, sem a társadalomnak, de még az alkotmánybíróságnak sem igen volt beleszólási lehetősége, így a választási rendszer reformjának mikéntje teljes mértékben a politikát uraló kormánypárt „lelkiismeretétől” függött. A Fidesz döntése ismert, ezért a kérdés voltaképpen nem az, hogy melyik utat választotta a kormánypárt, hanem hogy milyen mértékű önérdék-érvényesítést hajtott végre a 2011. évi választási törvény révén.

A 2011-es reformot tulajdonképpen két javaslat előzte meg. Kevésbé ismert, hogy 2010 április 11–25 között megtartandó parlamenti választásokat követően Kósa Lajos, Navracsics Tibor, Répási Róbert és Rétvári Bence megbízást kaptak egy

³ A Fidesz-KDNP 263 mandátumot szerzett a 2010-es választásokon, és az új választási rendszert mindössze 256 képviselő támogatta (36 „nem” szavazat született, tartózkodás nem volt) (<https://www.origo.hu/itthon/20111223-az-orszavggyules-elfogadta-az-uj-valasztasi-torvenyt.htm>). Ez világosan jelzi a „távol maradó” ellenzék reakcióját.

⁴ A kérdés kapcsán megfontolandó Szigeti javaslata, amelynek értelmében, minősített többségi pozíciójában a Fidesz-KDNP megalkotta az új rendszert, de ezen a ponton a hatalomnak le kellett volna állnia, és egy ciklust kellett volna várnia a „formális jogszerűség *fair play*-e alapján”, azért, hogy az új kormány léptesse azt életbe. Ezzel, véli a szerző, jobban legitimálhatta volna a rendszert (Szigeti 2014: 88). A formális jogszerűség értelmében igaza lehet Szigetinek, de ez esetben nem jött volna össze a 2/3-os parlamenti többség a kormánynak 2014-ben, amit Orbán semmilyen körülmények között nem szándékozott volna bevállalni.

KÖZELKÉP

reform előkészítésére, és a májusban beterjesztett számos törvényjavaslat között szerepelt az általuk előterjesztett javaslat is,⁵ amely olyan lényegi változtatási javaslatokat tartalmazott, mint:

- csökkent volna a parlament létszáma 386-ról 198-ra „a kedvezményes kisebbségi mandátumok nélkül” (4.§ (1)) (90 mandátum egyéni választókerületből, 78 mandátum országos listáról került volna ki, és szám szerint 30 kompenzációs mandátum lett volna (4.§ (2));
- az egyéni kerületekben abszolút többségi helyett relatív többséggel lehetett volna mandátumhoz jutni azzal a kikötéssel, hogy a részvétel haladja meg az 50%-ot, ellenkező esetben második fordulót kellett volna tartani, amelyen az első fordulóban is induló minden jelölt részt vehet, és a legtöbb érvényes szavazatot elnyert jelölt szerzi meg mandátumot, ha választópolgárok legalább 25%-a részt vesz a szavazáson (6.§ (1));
- a megyei területi lista helyett országos listára kellett volna szavazni, ahol a pártokra leadott szavazatok arányában a párt jelöltjei a listán leadott sorrendben jutnak mandátumhoz (7.§ (1)).

Kiemelendő, hogy a Kósa–Navracsis-féle javaslatban fel sem merült a győztes-kompenzáció, illetve a határon túli magyar állampolgárok szavazati jogának gondolata. Az indítványból nem lett törvény, a parlamenti szakbizottság nem foglalkozott vele, majd elutasította annak tárgyalását.⁶ Ennek magyarázata talán abban keresendő, hogy ez a javaslat túlzottan mérsékeltnek tűnt a hatalom szemében, hiszen megtartotta volna az 1989-es rendszer főbb elemeit (a mandátumok 45%-a egyéni választókerületből, 40%-a listáról, illetve 15%-a töredékszavazatokból kerültek volna ki). Ezzel viszont nem lehetett volna az elképzeléseknek megfelelő mértékben érvényesíteni a kormánypárt hatalmi érdekeit.

A Navracsis–Kósa–Répási–Rétvári négyes helyett az akkor EP képviselőként politizáló Áder János kapott megbízást egy újabb, „megfelelő” verzió kidolgozására. A korábbi választási rendszernél és a 2010-es javaslatnál sokkal aránytalanabb – de a 2010-től domináló hatalom érdekeit jóval nagyobb mértékben szolgáló – törvényjavaslatot fogadott el a 2/3-os parlamenti többség, 2010. december 23-án.

⁵ Országgyűlés Hivatala, 2010 május 17. T/18 számú törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. A javaslat teljes tartalmát lásd <https://www.parlament.hu/irom39/00018/00018.pdf>

⁶ Lásd <https://24.hu/belfold/2018/05/03/a-fidesz-csinalt-egy-valasztasi-rendszert-amivel-nem-lenne-ketharmada/>

KÖZELKÉP

A 2011-es (CCIII. törvény) reform tartalmi oldala

Az új rendszer legfontosabb tartalmi változtatásai közé tartoznak:⁷

- a parlament létszáma 386-ról 199-re csökken (106 egyéni kerületi, 93 listás mandátum) (3.§ (1));
- az egyéni kerületek határainak átrajzolása (4.§ (1), (2), (3), (4));
- a három csatorna két csatornára (egyéni kerületi és országos lista, megszüntetve a megyei listás ágat) történő csökkentése (12.§ (1) a), b));
- a relatív többségi rendszer bevezetése az egyéni kerületekben (11.§, 13.§);
- győzteskompenzáció bevezetése (15.§ (1) b));
- határon túli magyar állampolgárok szavazati jogának (pártlistára) megadása (12.§ (3)).

Úgy gondolom, ezen a ponton érkeztünk el a legalapvetőbb kérdéshez: miért is volt szükség erre a reformra? (A válaszadás érdekében az elméleti részben többször is kiemelt értékközpontú és érdekorientált motivációk kerülnek újra teríték-re.) A továbbiakban a teljességre való törekedés igénye nélkül tárom fel a legalapvetőbb értékalapú érveléseket (nem feltétlenül fontossági sorrendben), majd rámutatok a reform hatalmi érdekeket szolgáló kihatásaira. Ez utóbbit a 2022-es, illetve a 2018-as választási eredményekkel támasztom alá, elsősorban két kiemelt szempont (győzteskompenzáció, illetve a határon túli magyar állampolgárok levél-szavazatai) előtérbe helyezésével.

A reform melletti érvek

Az értékek kapcsán a végső törvényjavaslat rövid indoklása mellett mérvadó lehet még a *Századvég alapítvány* (kevésbé pártatlan) érvsorozata, egy politikusi nyilatkozat, illetve a tanulmány szempontjából fontos (ésszerűségi alapon kiemelt) értékek felsorolása is. Ezekre támaszkodva vizsgálom meg néhány reform-legitimáló, értékalapú érvet.

Először, általános jellegű indok, hogy választási rendszer újraalkotására a „korábbi problémák kiküszöbölése” érdekében volt szükség. A reform alkalmat adott arra, hogy a korábbi választásokon megtapasztaltakhoz képest olyan elemek épüljenek be, amelyek hatékonyabbá teszik a rendszert, és olyan elemek küszöbölődjenek ki, melyek korábban „a választások jogszerűségét, egyenlőségét és tisztaságát” veszélyeztető anomáliákat produkáltak.⁸

⁷ A felsorolás távolról sem teljes, főleg azok a változtatások nincsenek feltüntetve, amelyek nem, vagy csak kevésbé kötődnek jelen tanulmány szempontjaihoz.

⁸ Lásd *Az új magyar választási rendszer*, Századvég Alapítvány, 2 (<https://docplayer.hu/76560-Az-uj-magyar-valasztasi-rendszer-szazadveg-alapitvany.html>)

KÖZELKÉP

Másodsor, a parlamenti képviselői helyek számának csökkentése pozitívumként jelent meg a választópolgár szemében, hiszen kevesebb választott képviselőt kell fizetni a „magyar emberek jövedelemadójából”.⁹ A reformerek annak a régóta fennálló társadalmi elvárásnak akartak megfelelni, hogy csökkenjen a politikai elit létszáma Magyarországon.¹⁰ A 199 képviselői létszámot a „köbgyök-szabály” segítségével számolták ki, melynek lényege, hogy az ország lakosságának számából köbgyököt kell vonni, és az így kapott eredmény az adott ország parlamenti képviselőinek vélhetően optimális számát adja (Taagepera 1972: 385–401).

Harmadsor, a parlament méretének csökkentésével az egymandátumos egyéni választókerületek létszáma is csökkent, 176-ról 106-ra. Ez értelemszerűen azt is jelentette, hogy a kerületi határokat újra kellett rajzolni. Ez pedig lehetőséget adott (a nyilvánosan hangoztatott értékalapú érvelések alapján) a korábbinál igazságosabb választási kerületek kialakítására (Bíró – Sziklai – Kóczy 2012: 1165), mely a lehető legnagyobb mértékben igazodik az ET Velencei Bizottság¹¹ kódexében megfogalmazott ajánlásához. Ennek értelmében az új egységek nem térnek el több, mint 10%-kal a kerületi átlagnagyságtól,¹² noha, a későbbiekben „engedményre” került sor, amelynek értelmében az eltérés 15%-ra módosult.¹³ Ezen túlmenően, nem jelentéktelen érvelés, hogy a megközelítőleg hasonló nagyságú kerületek kialakítása a korábbi rendszernél jóval nagyobb mértékben eleget tesz a szavazati egyenlőség elvének, az egyenlő választójog követelményének.

Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a reform hívei szerint a választási földrajz (gerrymandering) a régi rendszerben fokozottabb volt, mint az újban, épp a méretek közötti különbségek mérsékelésének köszönhetően.¹⁴

⁹ Ez az érv több alaklommal hangozott el a médiában kormánypolitikus részéről a 2010-es önkormányzati választási reform előkészületi munkálatai során (is).

¹⁰ Lásd *Az új magyar választási rendszer*, Századvég Alapítvány, 8.

¹¹ Az 1990-ben létrejött ET Velencei Bizottság független alkotmányjogászokból álló tanácsadó szerv, amely különösen a közép-kelet-európai rendszerváltásokat követő új demokráciák esetében játszott kiemelkedő szerepet azáltal, hogy számos alkotmányozási tanáccsal látta el ezeket a frissen létrejött demokráciákat.

¹² Hazai viszonylatban a kerületek átlagnagysága 2014-ben (kb.) az összlakosság/ kerületek száma = 9,8 millió/106 = 92,5 ezer. Ezek alapján a javaslat szigorú betartás mellett a legkisebb kerületen is legalább 83,2 ezer lakosnak kellene lennie, és egyetlen kerületnek sem szabadna a 101,7 ezres lélekszámot meghaladnia.

¹³ A korábbi rendszer idevágó hibájára felhozható példa, hogy volt olyan kerület, amelyben 27 073 volt a szavazók száma (Veszprém, 6. kerület), és olyan, amelyben 67 092 polgár szavazhatott (Pest megye, Gödöllő 4. kerület) (*Az új magyar választási rendszer*, 18). Igaz, nem befolyásolják a lényegét, de csupán a pontosítás kedvéért: a Nemzeti Választási Iroda hivatalos adatai szerint Gödöllő 71 059, míg Veszprém 6. kerülete 26 702 szavazóval rendelkezik (<https://static.valasztas.hu/dyn/pv10/outroot/vdin2/hu/oevker.htm>)

¹⁴ A tanulmány szerzői kiemelten foglalkoznak a *gerrymandering* (választókerület-manipuláció: a választókerületek határainak olyan, szándékos átrajzolása, mely a versengő felek egyikének előnyt biztosít a választások során. Ezzel a manipulációs eszközzel többnyire a hivatalban lévő politikusok tudnak élni és visszaélni) kérdésével, nyomtatékosítva, hogy a régi rendszernek kellett fokozottabban szembeesnie ezzel a problémával. Lásd *Az új magyar választási rendszer*, 11–12.

KÖZELKÉP

Negyedszer, a korábbi három csatorna kettőre csökkent, hiszen a megyei lista (középső csatorna) kikerült az új rendszerből, illetve a kétfordulós rendszer egyfordulósá vált. E két változtatás hivatalos indoklásainak egyike, hogy a három-csatornás rendszerről a két-csatornásra történő áttéréssel egy egyszerűbb és átláthatóbb, a választópolgárok számára könnyebben követhető rendszer jött létre.

Ötödször, a jelölés feltétele könnyebbé vált, ez egyértelműen a demokráciát erősíti, hiszen többen és könnyebben gyakorolhatják passzív választójogukat (750-ről 500-ra csökkent az induláshoz szükséges ajánlószelvények száma), nem is beszélve arról, vélhetik a reformerek, hogy e könnyítéssel a rendszer színesíti a pluralista versenyt. Mi több, a jelölés feltételeként csökkentett ajánlószelvény-szám azzal is jár, hogy az új szabályok mérsékeltek a listaállítás elé állított akadályokat.¹⁵

Hatodszor, a relatív többségi rendszer bevezetésére igen „megnyerő” érv, egyfelől, hogy mindenki által érthető, követhető módszer, amely egyszerű számítást igényel. Másfelől, meggyőző erővel bír, hogy a relatív rendszer költséghatékony, hiszen nincs szükség második fordulóra, így tehát a relatív többségi eljárás „olcsóbb, rövidebb, politikai értelemben hamarabb kerül tiszta víz a pohárba, azaz, ha van koalíciókötési szándék, annak ki kell derülnie a választások előtt, nem kell várni a második fordulóra”.¹⁶

Hetedszer, a töredékszavazatok terén tapasztalható jelentős változás, ezen belül mindenekelőtt a győzteskompenzáció bevezetése. Az egyéni választókerületben győztes jelölt jutalmazása nem szokványos módszer a demokráciákban, ezért az indoklás körül is számos vita és kritika fogalmazódott meg. Az egyik – talán a gyengébb – érv mellette, hogy ez tulajdonképpen a „felesleges”, mandátumot már nem eredményező szavazatok kompenzálását szolgálja. A másik – megítélésem szerint jóval erősebb – érv, hogy a győzelemhez szükséges szavazatokon felüli szavazatok voltaképpen „elveszett” szavazatoknak tekinthetők, és a demokrácia egyik alapértéke épp az elveszett szavazatok szám szerinti minimalizálása. Ilyen értelemben a győzteskompenzáció a szavazatok súlyegyenlőségét, azok egyenlő érvényesülését szolgálja a „kárba vesztett” szavazatok mennyiségének minimalizálásával.

Ennek kapcsán álljon itt a reform kidolgozásával megbízott Áder János egyik idevágó nyilatkozata. A Hvg.hu-nak adott interjújában Áder azt állította, hogy nem fog torzítani a 2014-ben alkalmazandó választási rendszer attól, hogy (olasz mintára) az egyéni kerületi győzteseket is kompenzálja. Mi több, a győzteseket is kompenzáló rendszer nem túlkompenzálást, hanem az egyetlen elfogadható megoldást jelenti. Tömören vázolja Áder érvelését: ha csak a vesztes jelöltek pártjai kapnak töredék-szavazatot, az komolyan sújtaná a győztes pártot, ha viszont senki nem kapna kompenzációt, akkor a vesztes pártok szembesülnének súlyosan alulreprezentáltsággal.

¹⁵ Lásd *Az új magyar választási rendszer*, Századvég Alapítvány, 11.

¹⁶ Lásd Hvg.hu 2011, interjú Áder Jánossal https://hvg.hu/itthon/20111010_Ader_interju_valasztasi_rendszer

KÖZELKÉP

Az egyetlen méltányos (arányos) megoldás, véli Áder, ha mindkét tábor, győztes és vesztes jelöltek pártjai egyaránt megkapják a nekik járó kompenzációs szavazatokat (Áder elemi matematikai példája bizonyára tanulságos lehet az olvasó számára).¹⁷

Végül, de nem utolsósorban, a határon túli magyar állampolgárok választójogának megeremtése. Egy rövid ismertetés erejéig érdemes elmondani, hogy a határon túli magyarok kedvezményes honosításának lehetővé tételével (2011. május), magyarországi bejelentett lakcímmel nem rendelkezők is állampolgárságot szerezhettek, és 2013 áprilisáig mindegy 350 ezren kaptak magyar állampolgárságot. Mivel az Alaptörvény értelmében a választójog nincs olyan feltételhez kötve, hogy állandó magyarországi lakhellyel kell rendelkezni, a határon túl élő magyar állampolgárok is élhettek a választójoggal. A választási reformnak értelemszerűen reagálnia kellett a választási rendszerben megjelenő több százzezres választópolgárral, azaz biztosítania kellett a szavazásuk lehetőségét a választás napján. A választójog megadásának egyik (ha nem is nagyon erőteljes) érve, hogy a határokon túli állampolgárságot szerzett magyarok számára az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény¹⁸ garantálja, hogy a „határainkon kívül élő magyar állampolgárok a politikai közösség részei”. Hasonló véleményen van Halász Iván is, aki szerint „a legerősebb kiválasztási szempont, amely eldönti, hogy ki tartozik egy adott politikai közösséghez, természetesen az állampolgárság.” (Halász 2014: 41) Ezzel nemcsak a magyar nemzet közjogi egyesítése történt meg, hanem az is, hogy a választójog általánossá tétele óta, minden magyar állampolgár választójoggal rendelkezik, kivéve azt, „akit bűncselekmény elkövetése vagy belátási képességének korlátozottsága miatt a bíróság a választójogból kizárt”.¹⁹ Ebből az a következtetés vonható le, hogy akik megkérdőjelezik a külföldi magyar állampolgárok szavazati jogát, azok tulajdonképpen a magyar politikai közösség létét kérdőjelezik meg.

A reformpontok elleni érvek

A reformkezdeményezésre vonatkozó, többnyire a kormánypárti tábor által felhozott érték-alapú indokokat követően nézzük meg azokat az érveket, amelyek a Fidesz reformmal kapcsolatos érdek-orientált célkitűzései felé terel(het)ik az olvasó figyelmét.

A *képviselők létszámának csökkentése* „meggyőző” indoklást kapott, ennek hátterében azonban legalább két olyan tényező húzódhat, amelyek a domináns párt javát szolgál(hat)ják. Egyfelől, a parlamenti létszámváltoztatás – ahogyan korábban

¹⁷ Hvg.hu, 2011.

¹⁸ A 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról Preambuluma (<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100203.tv>)

¹⁹ Lásd *Magyarország Alaptörvénye*, XXIII (6).

KÖZELKÉP

is kiemeltem – az egyéni választókerületek méretét, azaz a határok újrajzolását tette szükségessé, másfelől, lehetőséget teremtett az egyéni és listás mandátumok arányának „újragondolására”.

Egyfelől, tehát a *kerületek határainak* újrahúzásával kínálkozó lehetőségeket a reform-előkészítő szakemberek hatékonyan ki is használták, a túlsúlyban baloldali fővárosi kerületekben „kiegyenlítő” lépésekre került sor a határok megrajzolása során, a vidéki szocialista „erődöket” átgondoltan feldarabolták (Király 2011). Úgy tűnik, a választókerületi határok megrajzolása nem maradt mentes a választókerület-manipulációtól, ugyanis a törvény „a korábbi tapasztalatok szerint szoros, könnyen billenő kerületek határait szabta át a jobboldali területek feltételezett befolyása felé” (Szigeti 2014: 14). Ennek talán elejét lehetett volna venni, ha a törvényalkotó „kiveszi a térképrajzolás jogát a politikusok kezéből, és egy kötött mandátumú, független határkijelölő bizottsághoz utalja azt” (László 2014: 3).²⁰

Ha a gerrymandering-jelenségnek valóban ekkora szerepe volt a kerületi határok újrajzolásában, akkor a reformerek azon indoklása, hogy a megközelítőleg hasonló nagyságú kerületek²¹ a szavazati egyenlőségnek, illetve az egyenlő választójog követelményének tesznek eleget, gyenge lábakon álló, kevésbé valós érv.

Másfelől, az *egyéni és a listás mandátumok egymáshoz viszonyított aránya* kapcsán közismert, hogy ez az arány minden vegyes választási rendszer központi kérdéseinek egyike. Arról van szó, hogy a vegyes rendszeren belül igen széles spektrum kínálkozik, amelynek egyik vége inkább többségi, a másik vége pedig arányos jellegűt kölcsönöz a rendszernek, az adott pártrendszeren belüli erőviszonyoktól függően (is). A 2011-es reform tulajdonképpen megváltoztatta a többnyire aránytalanul szereshető mandátumok (egyéni kerületi) és a jóval arányosabban szereshető mandátumok (megyei + lista) részarányát. A reform egyik lényegi változtatásáról van itt szó, a reformerek viszont adósok maradtak a megalapozott indoklással, beérték nagyjából annyival, hogy a rendszer továbbra is vegyes, „kismértékű” változtatással a többségi rendszer irányába.²² A változtatás „kisméretűsége” helyett jóval inkább arról van szó, hogy a parlament létszámának lényeges csökkentésével a rendszer logikája is megváltozott, abban az értelemben (is), hogy jelentősen megnőtt az egyéni választókerületek súlya, ami a többségi logika irányába mozdította el a rendszert.

Ilyen értelemben, a reform egyik központi elemének tartom, hogy a régi rendszerben az arányosan megszereshető mandátumok száma 210 volt (a 176 egyéni

²⁰ E kérdésben példaértékűek lehetnek a brit és a kanadai kerületi határokért felelős testületek, amelyek jelentős mértékben a hatalomtól mentesen végzik munkájukat. Lásd Boundary Commission for England, VGOV.UK (<https://www.gov.uk/government/organisations/boundary-commission-for-england>), illetve a House of Commons Procedure and Practice, Third Edition, 2017, ch. 4 (https://www.ourcommons.ca/about/procedureandpractice3rdedition/ch_04_2-e.html)

²¹ A kerületek 2011-es évi méreteinek részletes felbontásával kapcsolatos adatokat lásd *Az országgyűlési egyéni választókerületek adatai* (https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vkerulet)

²² Lásd többek között *Az új magyar választási rendszer*, Századvég Alapítvány, 11.

KÖZELKÉP

kerületekben megszerezhető mandátumszámhoz képest), míg az új rendszerben az egyéni mandátumok vették át a vezető szerepet 106 mandátummal (a 93 listás mandátumhoz viszonyítva). Az arányok így 54,4% / 45,6%-ról → 46,7% / 53,3%-ra változtak, ami távolról sem „kisméretű” váltás, hanem a domináns erőket egyértelműen támogató elmozdulás a többségi logika irányába. E lépés ellentmond annak a 90-es évek végétől kibontakozó általános igénynek, hogy arányosítással igazságosabbá kell tenni a választási rendszert. Arányosítás helyett a 2011-es reform fokozottabban sérti az arányosság, és értelemszerűen a méltányos képviselő elvét. A reform ilyen értelemben sem tekinthető a „társadalmi szerződés” szüleményének, annál is inkább, mert az új rendszer fenntartja az egypárti domináns pártrendszert, és a legoptimálisabb esetben is két nagy blokk kialakulása várható középtávon, csökkentve a valódi demokratikus versengésen nyugvó többpártrendszer kialakulásának esélyeit.

A vegyes rendszer többségi elv irányába történő elmozdulását megkönnyítette a *három csatorna* kettőre való csökkentése is, ugyanis korábban a második csatorna listás mandátumokat jelentett, a harmadik csatorna kompenzációs mandátumait ugyancsak arányos módszerrel osztották szét. A két csatorna egyikének megszüntetésével akár „logikai” lépésnek is tűnhet a listás mandátumszám csökkentése. Úgy gondolom, a rendszer „egyszerűsítési” törekvése mellett az arányos módszerrel megszerezhető mandátumok számarányának illetően csökkentése lehetett e változtatás mögött az elsődleges hatalmi szándék.

Ehhez kapcsolódik a szavazatok mandátummá alakító *relatív többségi* módszerre való átállás bevezetése az egyéni választókerületekbe. A régi rendszerben az egyéni kerületi választás mindkét fordulója érvényességhez, az első forduló pedig eredményességhez volt kötött. Ha az első forduló érvénytelen (a kerületben nyilvántartásban lévő szavazópolgárok kevesebb, mint 50%-a jelenik meg az urnák előtt) vagy eredménytelen (egyetlen jelölt sem kapja meg az érvényes szavazatok több, mint 50%-át), a második fordulóban általában az első forduló három legjobb helyezettje indulhatott. Ez az eljárás lehetővé tette, hogy az első forduló eredményeinek ismeretében a (többnyire harmadik helyen álló) kisebb politikai erővel rendelkező jelöltek visszalépjenek valamelyik nagy párt jelöltje javára, hogy esetleg együttes erővel győzzék le a másik nagy párt jelöltjét. Ez nemcsak a versengést tett „valóságosabbá”, hanem bizonyos mértékig a parlamenti pártok közötti kompromisszumkészséget is fejlesztette, illetve a kiélezettebb ellenségeskedés helyett demokratikusabb „légkör” megteremtésére készítette az ellenzéki erőket.

A relatív többségi eljárás bevezetése azonban egyértelműsítette, hogy a kormány el akarja kerülni a második fordulóban esedékes összefogás lehetőségét, vagyis az új módszer azt a cél szolgálja, hogy „a kisebb pártok ne tudjanak megegyezni a közös jelöltek kiválasztásában, hanem a külön-külön indulással megosszák egymás közt a szavazatokat” (Nádrai 2020: 124). A relatív többségi formulával biztonságosabbá vált a Fidesz-győzelem a lehető legtöbb kerületben, hiszen az új rendszer jobban ér-

KÖZELKÉP

vényesítette az „oszd meg és uralkodj” elvet.²³ Úgy tűnik, a biztos győzelem mellett a reform nagy célja tehát a győzelem mértékének további növelése vagy annak bebiztosítása (hatalomnövelés, hatalomkonszolidálás) volt. Ez tulajdonképpen a relatív előnyből származó abszolút parlamenti többség létrehozását jelenti. A reformmal e terv megvalósult és bizonyára érvénybe marad(hat) mindaddig, amíg a hatalmi fölényrel rendelkező kormánynak egy „felaprózódott” ellenzékkel van dolga.²⁴

Ami a *jelölés feltételére* vonatkozik, első lépésben valóban arról van szó, hogy az egyéni jelölt indulásához szükséges feltétel jóval könnyebb az új rendszerben, mint a régióban, nemcsak azért, mert korábban az adott választókerületben minimum 750, az új rendszerben pedig minimum 500, a névjegyzékben szereplő választópolgár ajánlására van szükség, hanem azért is, mert az új rendszer választókerületei jóval nagyobbak, mint a régi kerületek.

A pártlistaállítás kapcsán viszont a 2014-ig használt rendszerben 7 megye legalább két kerületében 750 aláírás kellett (ez minimum 14 kerület), ami összesítve minimum 10 500 ajánlást jelentett, mint a listaállítás feltétele. A reformnak köszönhetően, az új rendszerben legalább 9 megye és a főváros minimum 27 kerületében kell az 500 ajánlószelvényt begyűjteni, ez 13 5000 ajánlást jelent. Ezek alapján a 2014-től alkalmazott rendszer nehezebb listaállítási feltételt görget a kispártok elé, egyre inkább elzárva őket a mandátumszerzés valós lehetősége elől. Az egyéni jelölés feltételének megkönnyítésére vonatkozó értékalapú érvelés tulajdonképpen elpalástolja a pártpluralizmus kibontakozásának megnehezítését, és azt, hogy ez a módosítás nagy eséllyel a kétblokkosodás irányába tolja a pártrendszert.

A *győzteskompenzáció* bevezetése a reform talán legvitatottabb kérdéseinek egyike. A korábbi rendszerben a polgárok nem szavaztak országos listára, oda ugyanis két forrásból gyűltek (töredék)szavazatok. Egyfelől, az egyes kerületekből a parlamentbe bekerült pártok vesztes jelöltjeinek szavazatai, másfelől pedig a megyei listán kiosztott mandátumok után fennmaradt szavazatok számítottak töredék-szavazatoknak.

Az új rendszerben azonban a választópolgárok szavaznak pártlistára, és e szavazatszámokhoz adódnak hozzá az egyéni választókerületekből kikerült töredékszavazatok. E töredékszavazatok terén azonban lényegi változás történt, ugyanis míg a régi rendszer egy adott kerületében a győztes jelölt jutalma a mandátum volt, és a parlamenti pártok egyéni kerületi vesztes jelöltjeinek szavazatai jelentették a töre-

²³ Érdeemesnek vélem újból kihangsúlyozni, hogy egy választási formula, vagy egy egész választási rendszer, illetve reform nem önmagában véve „jó” vagy „mértányos”, hanem az adott körülmények, a politikai kontextus függvényében minősíthető annak. A relatív többségi rendszer sem egyformán aránytalan és „mértánytalan” egy olyan társadalomban, amelyben két vagy három, nagyjából egyforma erőt képviselő párt képezi a pártrendszer alapját, vagy egy olyanban, amelyben egypárti dominancia szövi át az egész pártrendszert.

²⁴ Igaz, hogy a legutolsó választásokon a „képlet” felborult, hiszen az összefogás ellenére is fölényes Fidesz-győzelem született (aminek részletes kifejtésére terjedelmi okok miatt sem kerülhet sor jelen írásban), ez azonban semmit nem változtat a 2011-es reform létrehozásának eredeti szándékain.

KÖZELKÉP

dékszavazatokat, addig az új rendszer a hasonlóan vesztes egyéni jelöltek kompenzálása mellett a győztes jelölteket is jutalmazza: azon túl tehát, hogy mandátumot szereznek, a győzelemhez szükséges szavazatszám fölötti szavazataik töredékszavazatokként kerülnek fel a párt országos listájára.

Egy-egy elemi példával szeretném illusztrálni mondandómat. A reform előtti rendszerben tételezzük fel, hogy adott kerületben öt jelölt indult: „a”; „b”; „c”; „d”; „e”, és azt is tételezzük fel, hogy „A”, „B” és „D” pártok²⁵ jutottak be a parlamentbe. Ha e kerület első fordulójában az érvényes szavazatok megoszlása: „a” = 8500; „b” = 4500; „c” = 1200; „d” = 800 és „e” = 1200, akkor „a” jelölt számított győztesnek (abszolút többséggel), miközben a „b” és a „d” jelöltek szavazatai (4500, illetve 800) felkerültek a „B” és a „D” pártok listájára.

A 2014-től alkalmazott rendszerben tételezzük fel (az egyszerűsítés kedvéért), hogy ugyanaz a szavazatmegoszlás és ugyanazok a pártok kerülnek be a parlamentbe, mint a fenti példában. Az „a” jelölt értelemszerűen mandátumot szerez, illetve a „b” és a „d” jelöltek viszik szavazataikat országos listára. Az érdemi különbség, hogy a győztes jelölt győzelméhez elegendő 4501 érvényes szavazat, ezért a megszerzett 8500 szavazata és a győzelemhez elegendő szavazat közötti különbség (8500 – 4501 = 3999) a győztes jelölt pártjának országos listájára kerül, így ezek a „fölös” szavazatok „nem vesznek el”.

Első benyomásra, valóban az lehetne az érzésünk, hogy a vesztes szavazatokat „megmentő” demokratikus váltásról van itt szó az olasz rendszerből mintaként átvett győzteskompenzációval.²⁶ Ha azonban figyelmesebben közelítjük meg a kérdést, rájöhethetünk, hogy e ritka számba menő kompenzációs technika kevésbé demokratikus, mindenekelőtt túlzott felülreprezentáltsága miatt. Az eljárás egyik problémája, hogy eleve szembe megy a kompenzációs mechanizmus logikájával, hiszen a kompenzáció eredetileg a vesztes jelöltek „vigasztalását” szolgálja, kárpótolja őket azzal, hogy a veszteségük „enyhítéséért” visszaosztanak nekik néhány mandátumot a listáról. Ehhez képest, a győzteskompenzáció voltaképpen a „győztest” erősítő mechanizmussá vált (László 2014: 6), és annak ellenére, hogy a pártlistára is szavaznak a polgárok, mely szavazatokhoz hozzáadódnak az országos listán a győzteskompenzációs szavazatok is, megítélésem szerint az országos lista ezzel majdnem teljes mértékben elveszti, az egyéni kerületi eredményekből származó súlyos aránytalanságokat mérsékelni hivatott kompenzációs (veszteseket jutalmazó) jellegét.

Lehet amellet érvelni, hogy a győzteskompenzáció a mandátumot nem eredményező „felesleges” szavazatokat hasznosítja. Ez az érv azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a kompenzálás „intézménye” a felülreprezentáltság egyfajta mérséklésére hivatott, nem pedig a győztes, győzelmén túl történő további jutalmazására

²⁵ Az „a” jelölt értelemszerűen „A” párt, „b” jelölt „B” párt (és így tovább) jelöltje.

²⁶ Csupán az érdekesség kedvéért, az olasz Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette ezt az elvet, ezért beszüntették. Lásd Csatóri 2022.

KÖZELKÉP

(Mécs 2018). Más megfogalmazásban, a kompenzálásnak a vesztest kell jutalmaznia a „győztes mindent visz” elv alapján túljutalmazott győztesrel szemben. Ellenkező esetben a kompenzáció intézménye nem arányosító, hanem inkább aránytalanító hatással van a választási rendszerre, hiszen nem elég, hogy az új rendszer eleve képes relatív előnyből abszolút parlamenti többséget teremteni,²⁷ hanem a hatalmi elit ezzel azt is zászlajára tűzi, hogy „kis szavazati előnyökből nagy választási győzelmet lehessen elérni” (Szigeti 2014: 13). A túlzott kompenzációval történő „aránytalanító arányosítás” könnyen felvetheti a győztes pártra leadott szavazatok kétszeres értékelésének problémáját is.

A győzteskompenzáció mellett és ellen szóló érv szemléltetésére álljon itt egy-egy elemi példa. Az elv mellett szóló érv szerint, tételezzük fel, hogy „A” párt listája 8000 szavazatot kap, és ugyanannyit kap a párt egyik vesztes jelöltje is. Továbbá, „B” párt 16 000 listás szavazatot kap, miközben a párt győztes jelöltjének ugyancsak 16 000 szavazatot sikerül begyűjtenie. Ha csupán a vesztes jelölt kaphat kompenzációs szavazatokat, akkor az „A” párt listáján 16 000 szavazat szerepel, miközben a „B” párt ugyancsak 16 000 szavazatot mondhat magáénak a saját listáján, úgy, hogy kétszer annyi szavazatot kapott a listán, illetve jelöltjének is kétszer annyi szavazatot sikerült begyűjtenie, mint riválisának. Ez a megkülönböztetés indokolatlanul sújtja a győztes pártot. Kérdés persze, érvelésében milyen megfontolásból tekintett el Áder János attól a lényeges szemponttól, hogy „B” párt szerzett már egy mandátumot. Pártalapon a válasz – úgy tűnik – eléggé egyértelmű.²⁸

A győzteskompenzáció megkérdőjelezésére irányuló példában tételezzük fel, hogy négy jelölt indul adott kerületben, és a következőképpen oszlanak meg az érvényes szavazatok: „a” = 17 500; „b” = 12 500; „c” = 9500; „d” = 4500. A „győztes mindent visz” elv értelmében az „a” jelölt 39,77%-os szavazatrészesedéssel 100%-os mandátumrészesedést mondhat magáénak (pártjának). A kompenzálást értelemszerűen a vesztes pártok jelöltjeinek szavazatai jelenthetik. Ha viszont „A” párt megkapja listán „a” jelöltnek a győzelemhez „fölösleges” szavazatait (azaz, 17 500 – 12 501 = 4999), akkor „a” jelölt tulajdonképpen a kerületben leadott összes érvényes szavazat 28,41%-ával jut mandátumhoz. Ez nemcsak a relatív többségi rendszer aránytalanságát növeli tovább, hanem óhatatlanul csökkenti az országos lista kompenzáló hatását, annál is inkább, mivel a győzteskompenzáció egyértelműen növeli a győztes párt mandátumrészesedési arányát.

A *határon túli magyarok szavazati joga* az új választási rendszer egy következő, igencsak vitatott kérdése. E kérdéskörben a határon túli magyarok szavazati jogával szembeni gyakori ellenérv, hogy „aki nem itt adózik, ne szavazzon”, vagy akik „nem itt élnek, nem ismerik a helyzetet,” ezért nem ésszerű a beavatkozásuk. Továbbá,

²⁷ Rádai Eszter kérdezi László Róbertet In „Soha többé kétharmad?” *Political Capital* (<http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1938564>)

²⁸ Hvg.hu 2011, interjú Áder Jánossal.

KÖZELKÉP

elgondolkodtató érv az is, hogy „az szavazhat, aki viseli a következményt”, illetve, hogy a választási törvényt a Fidesz fogadta el, azért (is), hogy biztos szavazóbázist teremtsen magának.²⁹

Annak ellenére, hogy a felsoroltakkal szemben felhozhatók megfontolandó ellenérvék, a kérdés mégsem annyira egyértelmű, mint amennyire azt a Fidesz értékalkapú indoklásai érzékeltetik. Tény, hogy a hazai munkanélküliek sem adóznak, mégis szavazati joggal rendelkeznek. Az is való, hogy számos hazai választópolgár sem ismeri kellően a „jelenlegi” helyzetet, mégis szavaz(hat). A „következmények viselése” már kevésbé fajsúlyos érv, ugyanis a 2014, 2018, és a 2022-es eredmények alapján mindössze három mandátumot gyűjtött be a Fidesz a határokon túlról. Ez mindenképp azt jelenti, hogy e szavazatok „gesztusértéke” magas, politikai súlya azonban igen szerény (még akkor is, ha a 2014-es választásokon épp az az egy, határon túlról érkező mandátum „hozta össze” a 2/3-ot).

Mindezek ellenére, úgy tűnik, a határon túli magyarok szavazati jogának kérdése kevésbé helyezhető nyugvópontra, és továbbra sem kerül ki az éles viták kereszt-tüzéből. A magam részéről Halász Iván néhány idevágó gondolatával folytatom, majd Mikola István egy korábbi nyilatkozatával zárom mondandómat.

Nem meglepő kijelentés, hogy a „legerősebb kiválasztási szempont, amely eldönti, hogy ki tartozik egy adott politikai közösséghez, természetesen az az állampolgárság” (Halász 2014: 45), ne feledjük azonban, hogy e szempontnak alárendelve, de működik a pontos lakóhely meghatározása is, mint igen jelentős aspektus. Ha a két szempont együtt jár a politikai közösség meghatározásánál és e közösséghez tartozás megítélésénél, a választójog kérdése nem is képezheti vita tárgyát. Vannak helyzetek azonban (ami a határon túli magyarokra is vonatkozik), amikor a lakóhely kérdése elválik az állampolgárságtól és „önálló konstitutív elemmé válik” (Halász 2014: 45). Így tevődik fel és képezi vita tárgyát a külhonban élő magyar állampolgárok politikai közösséghez tartozásának kérdése is. Ennek kapcsán két – eredetileg a bevándorlók integrációjára vonatkoztatva – elmélet fogalmazódott meg a szakirodalomban, a maguk két alapvető értelmezési megközelítésével: a *kontributivista* és az *érintettségi* elmélet (Halász 2014: 45), amelyek ugyanolyan meggyőző erővel alkalmazhatók a határon túli magyarok választójoga melletti és elleni érvek alátámasztására is.

A kontributív elmélet szerint azok rendelkezzenek politikai részvételi lehetőséggel, „akik egy országban élve ott hozzá is járulnak a közterhekhez, illetve az egész ottani társadalom működéséhez” (Halász 2014: 46). Ez az elmélet, úgy tűnik, azt hangsúlyozza, hogy valójában azoknak kellene csak a politikai döntésekben részt venniük, akik állandó lakhellyel rendelkeznek és a helyszínen is élnek, másként aligha járulnak hozzá a közterhekhez. Ez az érv logikus, viszont eszünkbe juttathatja

²⁹ Határon túli magyarok szavazati joga (https://prezi.com/xqojg-o_w-jm/hataron-tuli-magyarok-valasztojoga/?frame=8d2ed4ab3bc9acda90b6165bd5c48491943d8005).

KÖZELKÉP

a 19. századi cenzuson nyugvó választásokat, amikor is feltételekhez kötött volt a szavazati jog, hiszen a közterhekhez – igaz, nem lakhelyhez kötöttek, de – többnyire az iskolázottak, a műveltek, a vagyonnal rendelkezők járultak hozzá. Van logikai alapja tehát a politikai részvétel és a közterhekhez való hozzájárulás közvetlen összekapcsolódásának, de elgondolkodtató lehet a 21. században, hogy a társadalom hány százaléka szorul ki a munkaerőpiacról és akarátán kívül él állami juttatásból (rövid időtartamú vagy hosszú távú segélyek, ösztöndíjak stb.), ami semmiképp nem nevezhető közteherviselésnek.³⁰

Az érintettségi elmélet lényege, hogy lehetőség nyíljék mindazok számára, akiket valamilyen formában érintenek a megválasztott képviselői testület döntései, hogy befolyásolhassák (beleszólhassanak) e testület összetételébe abban az esetben is, ha többen közülük nem állampolgárai az adott országnak. Ez utóbbi gondolat kevésbé vonatkozik a határon túli magyar állampolgárokra, ennek ellenére inkább azt támasztja alá – legalábbis első benyomásra –, hogy nem kellene beleszólniuk az országgyűlés tagjainak megválasztásába, hiszen életvitelszerűen a magyar állam határain kívül élnek, ezért jóval szerényebb mértékben érintik őket a magyar parlament döntései, mint azokat, akik a határokon belül élnek, dolgoznak és adóznak (Halász 2014: 47).

Amire viszont számos demokratikus ország alkotmánya utal, hogy az állampolgárság hazatérési joggal jár együtt, függetlenül attól, hogy az állampolgár hol és mikor született, vagy éppen hol él. A hazatérési jog hazalátogatási, hazatelepedési jogosultságot (is) jelent, amiből az is következik, hogy a határon túli életvitel „elvben ideiglenes állapotként is felfogható”, és tehát bármikor „aktiválható”, hogy a szóban forgó állampolgár magyarországi lakos legyen (Halász 2014: 47).

Kihívó kérdés persze, hogy vajon a határon túli állandó és életvitelszerű tartózkodást lehet-e elegendő szempontnak tekinteni, amely önmagában indokolhatja, hogy az egyik állampolgár alapjogának terjedelme korlátozottabb, mint a másik állampolgáré. A kérdés úgy is megfogalmazható, hogy a külföldi életvitel indokolja-e azt, hogy a parlamenti választások kapcsán két választópolgári kategória legyen, az egyik a magyarországi lakóhellyel rendelkezők számára, a másik pedig a magyarországi lakóhellyel nem rendelkezők részére. Mi több, még egy harmadik kategória is megjelent (amelyről nem esett szó jelen írásban): azokról a nemzetiségi választó-

³⁰ Figyelemre méltó gondolat a választójog és a közteher viszonylatában, hogy mai világunkban, egyfelől, az egyre magasabb szintű és jobb orvosi ellátás következtében több és több emberi életet mentenek meg, hozzájárulva földünk lakosai számának példanélküli ütemben való növekedéséhez. Másfelől, a technika és technológia fejlődésének köszönhetően egyre hatékonyabb termelési eljárások születnek, aminek következtében kevesebb és kevesebb embernek kell majd a termelésben dolgoznia. E két tényező együttesen a termelés szempontjából „főlölségessé” vált emberek taborát növeli. Figyelembe véve e haladási irányt, nem véletlen, hogy egyes nyugati országokban már felmerült az alanyi alapon járó jövedelem gondolata (Halász 2014: 46). Ennek fényében a választójog és a közteherviselés összekapcsolása is más alapokra helyeződhet.

KÖZELKÉP

polgárok nyilvántartásába regisztrált szavazópolgárokról van szó, akik nemzetiségi listára szeretnének szavazni. Ez a megkülönböztetéses megoldás nem aratott osztatlan sikert szakmai berkekben, és a strasbourgi emberjogi bíróság korábbi döntéseivel sem volt tartalmilag összhangban, hiszen e bíróság mindig is fokozott figyelmet fordított a választójog egyenlőségének kérdésére (Halász 2014: 52).

Jakab András például teljesen elfogadhatónak tartja a szavazati jog és a lakóhely összekapcsolását, viszont kiemeli, hogy nem szabad megkülönböztetést tenni az azonos helyzetű állampolgárok között.

A „fél szavazat” összeegyeztetése a szavazati egyenlőség, a szavazatok egyenértékűségének elvével azért vethet fel némi problémát. A 2011. december 31-ig hatályban lévő Magyar Köztársaság Alkotmánya világosan megfogalmazta a választópolgárok általános és egyenlő választójogát (71§ (1), mi több, az AB határozata értelmében „a választójog egyenlőségének magva az 'egy ember - egy szavazat' elve”,³¹ amely „semmilyen indokból [...] sem korlátozható”,³² ezért azt mondhatnánk – a régi Alkotmány értelmében –, hogy a külföldön élő magyar állampolgárok „fél szavazata” nem összeegyeztethető a szavazati egyenlőség elvével. Az Alkotmány 2011. december 31-én hatályát veszítette, és a 2012. január 1-től hatályos Alaptörvény előírja a választójog egyenlőségét (XXIII. cikk (1), (2)), ez a korábbi alkotmányhoz hasonlóan tiltja a fél szavazatot, de hamar fel is oldja azt: „Sarkalatos törvény a választójogot vagy annak teljességét magyarországi lakóhelyhez [...] kötheti.” (XXIII. cikk (4) A külföldön élő állampolgárok esetében, hangsúlyozza Jakab, a „választójog vagy annak teljessége” kifejezés megengedi a szavazatok egyenlőségének elvétől való eltérést. Ezek szerint a „fél szavazat” megoldást lehet vitatni, ettől függetlenül a megoldás nem ellentétes a hatályban lévő Alaptörvénnyel (Jakab 2011/38).

A Magyarország új állampolgársági és választójogi politikájához, azaz, a határon túli magyarok állampolgárságának megadásához a különböző szomszédos országok eltérő módon viszonyultak. Néhányan közülük nem semlegesen, inkább negatívan reagálnak erre a lépésre (Ukrajna, Szlovákia), káros hatással az ott élő magyarokra.

Az eddigiek alapján eléggé világos, hogy a külhoni magyarok szavazati joga körül számos *pro* és *kontra* érv hozható fel. Ezen érvek gondos mérlegelése segíthet talán annak megítélésében, hogy vajon mi készítette a Fideszt arra a döntésre, amit világosan rögzít a 2011. évi választási törvény. A hosszas mérlegelés helyett álljon itt Mikola István 16 évvel ezelőtti (2006. 03. 19.) kongresszusi nyilatkozata, mely azért mankóként szolgálhat a felvetett kérdésre adott válaszáds terén: „Ha négy évre nyerni tudunk, és [...] utána, mondjuk, az öt millió magyarnak állampolgárságot

³¹ Az Alkotmánybíróság 3171/2018. (V. 22.) AB Határozata, I. [4] [http://public.mkab.hu/dev/dont-esek.nsf/0/376b14061ccd2b2ec125828600593aa5/\\$FILE/3171_2018%20AB%20hat%C3%A1rozat.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dont-esek.nsf/0/376b14061ccd2b2ec125828600593aa5/$FILE/3171_2018%20AB%20hat%C3%A1rozat.pdf)

³² Jakab 2011/38 In: AB határozat 22/2005. (VI. 17.)

KÖZELKÉP

tudnánk adni, és szavazhatnának, hús évre minden eldőlné ebben az országban.”³³ Mikola szavai eléggé árulkodóak, még akkor is, ha a nyilatkozatot követő napon kiderült, hogy a Fideszben nem osztják egyhangúlag Mikola véleményét. Orbán Viktor a köztvéve műsorában még aznap este hangsúlyozta, hogy „ilyen elképzelés nem szerepel a Fidesz programjában, ráadásul a választójogi szabályok megváltoztatása kétharmados többséget igényel, és ezért a határontúliaknak adandó szavazati jog nincs is napirenden”.³⁴ Úgy tűnik, az idő megcáfolta Orbán Viktor akkori kijelentésének lényegi üzenetét.

Záró gondolatként, nem arról van szó, hogy az új választási rendszer megtervezőinek és kivitelezőinek indoklásai teljes mértékben elvetendőek. Ha a választási reform mellett és ellen egyaránt felmerül(het)nek értékalapú érvek, de a kezdeményezők csak és kizárólag a *pro* érvekkel próbálják igazolni és legitimálni reformszándékukat, abban az esetben talán el lehet gondolkodni azon, milyen viszony állhat fenn a reformerek kinyilvánított érvei és valós szándékai között.

Választási eredmények

A tanulmány e része nem fogja át a parlamenti választások eredményeinek teljes spektrumát, hanem csak a második csatorna, az országos lista eredményeit vizsgálja, különös figyelemmel a 2011-es reform két vitatott aspektusának, a győzteskompenzációnak és a külhoni magyarok szavazatainak a mandátumrészesedésben játszott szerepére. A módszer egyszerű: megnézzük, miként alakulnak az eredmények az országos lista teljes összesítése mellett. Ezt követően kivesszük a győzteskompenzációs szavazatokat, majd a határon túli szavazatokat, végül levonjuk a levélszavazatokat és a győzteskompenzáció összesített értékét, ezt követően a négy eredményt összevetjük. Ezáltal megkapjuk, hogy a 2011-es reform két vitatott szempontja mekkora hatással volt a 2018-as és 2022-es választásokra, mandátumokban kifejezve. A parlamenti választások során vannak dolgok, amelyeket nem lehet előre kiszámítani, de a négy verzió adatai pontos matematikai eredményekhez vezetnek bennünket, hiszen pontosan kimutathatjuk a határon túli magyar állampolgárok, illetve a győztes jelöltek után járó töredékszavazatok hatását.

A 2022-es és a 2018-as választási eredmények

Fontos megjegyezni egyfelől, hogy a pártlistás szavazatok plusz a töredékszavazatok jelentik az összes pártlistás szavazatokat, amelyek a nemzetiségi listás szavazatok-

³³ Lásd <https://www.facebook.com/gyurcsanyf/videos/mikola-istv%C3%A1n-a-hat%C3%A1ron-t%C3%BAliak-szavazat%C3%A1val-20-%C3%A9vre-bebiztos%C3%AD/1763205103711944/>

³⁴ [ORIGO] 2006.03.20 (<https://www.origo.hu/itthon/20060320afidesz.html>)

KÖZELKÉP

kal együtt adják ki az összes országos listás szavazatok számát.³⁵ Másfelől, az a pártlista, mely nem éri el a pártlistákra és a nemzetiségi listákra leadott összes érvényes szavazatok legalább 5%-át (parlamentari küszöb), nem szerezhet mandátumot.³⁶ A parlamenti küszöböt elérő pártokra leadott érvényes listás szavazatok és az egyes pártok töredékszavazatai jelentik tehát azokat a szavazatmennyiségeket, amelyek alapján az egyes pártok részesednek az őket megillető mandátumokból. A parlamenti helyek elosztása a d'Hondt módszer segítségével történik.

E módszer lényege a következő: egy táblázatba összesítjük az egyes pártok listás szavazatait és töredékszavazatait. A legnagyobb szavazatszámú listára rendelkező lista kap egy mandátumot, és összesített szavazatainak számát osztjuk 2-vel. Ezt követően újból megnézzük, kinek van a legtöbb szavazatszáma, az kap egy mandátumot, és összesített szavazatainak számát osztjuk 2-vel, majd ha ismét sorra kerül ugyanez a párt, az összesített szavazatait osztjuk a következő osztóval (minden párt esetében, amikor sor kerül rá az osztó 1, 2, 3, 4, 5... és így tovább). Az eljárást addig folytatjuk, amíg mind a 92 kiosztható mandátum gazdára nem talál.

Az összesített országos listás szavazatok felbontása (listás szavazatok, levélszavazatok, töredékszavazatok, győzteskompenzáció) alapján a következő számadatokkal állunk szemben a 2022-es választásokon:

1. táblázat. Összesített országos listás szavazatok (2022-es választások)

Pártok	Honi listás szavazatok	Levél-szavazatok	Töredék-szavazatok	Győztes kompenzáció	Összes
Fidesz-KDNP	2 809 238	251 468	404 540	925 716	4 390 962
Szövetség	1 936 297	11 034	1 493 076	86 073	3 526 480
Mi Hazánk	329 651	2 836	307 064	–	639 551

Forrás: Nemzeti Választási Iroda honlapja és a *Political Capital Blog*³⁷

A számításokat megelőzően a következőket szeretném kihangsúlyozni: egyrészt, a feltüntetett számértékek alapján világosan látszik, hogy a Szövetség töredékszavazatai valóban kompenzáló jelleggel bírnak, hiszen 3,7-szer annyi töredékszavazatot vihetett magával országos listára, mint a Fidesz-KDNP. Ez a számarány egyértelműen jelzi az egyéni választókerületekben elszenvedett súlyos ellenzéki vereséget (87/19 a Fidesz javára), ebből adódik tehát a nagyarányú „jutalmazás”.

Másrészt, a 82%-os egyéni kerületi mandátumrészesedéssel járó túlkompenzációjával (közel 11-szeres szavazatszám a Szövetség győzteskompenzációs szavazatai-

³⁵ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról, 16. §. a), b), c).

³⁶ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról, 14. § (1).

³⁷ Lásd Nemzeti Választási Iroda (<https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/orszagos-listak?tab=parties>), illetve <https://pcblogger.atlatszo.hu/2022/04/11/kulhoni-magyar-allampolgarok-nelkul-is-meglenne-a-ketharmad-a-gyoztes-tuljutalmazasa-nelkul-nem/>

KÖZELKÉP

hoz képest) a kormánypárt tovább növelheti az eredmények aránytalanságát. Ilyen értelemben a győzteskompenzáció tehát elveszíti „kompenzáló” jellegét.

Nézzük tehát a 92 mandátum kiosztását az összesített listás szavazatszámok alapján (A zárójelben feltüntetett számok a kiosztott mandátumok sorrendjét jelölik):

2. táblázat. Az országos listás szavazatok átváltása mandátumokká (2022-es választások)

Osztó	Fidesz-KDNP	Szövetség	Mi Hazánk
1	4 390 962 (1)	3 526 480 (2)	639 551 (12)
2	2 195 548 (3)	1 763 240 (4)	319 775 (26)
3	1 463 654 (5)	1 175 493 (6)	213 183 (39)
4	1 097 740 (7)	881 620 (8)	159 887 (53)
5	878 192 (9)	705 296 (11)	127 910 (66)
6	731 827 (10)	587 746 (14)	106 591 (80)
7	627 280 (13)	503 782 (16)	91 364
8	548 870 (15)	440 810 (18)	
9	487 884 (17)	391 831 (21)	
10	439 096 (19)	352 648 (23)	
11	399 178 (20)	320 589 (25)	
12	365 913 (22)	293 873 (28)	
13	337 766 (24)	271 267 (31)	
14	313 640 (27)	251 891 (33)	
15	292 730 (29)	235 098 (35)	
16	274 435 (30)	220 405 (37)	
17	258 291 (32)	207 440 (41)	
18	243 942 (34)	195 915 (43)	
19	231 103 (36)	185 604 (45)	
20	219 548 (38)	176 324 (47)	
21	209 093 (40)	167 927 (50)	
22	199 589 (42)	160 294 (52)	
23	190 911 (44)	153 325 (55)	
24	182 956 (46)	146 936 (57)	
25	175 638 (48)	141 059 (60)	
26	168 883 (49)	135 633 (62)	
27	162 628 (51)	130 610 (64)	
28	156 820 (54)	125 945 (67)	
29	151 412 (56)	121 602 (70)	
30	146 654 (58)	117 549 (72)	
31	141 643 (59)	113 757 (74)	

KÖZELKÉP

32	137 217 (61)	110 202 (76)	
33	133 059 (63)	106 863 (79)	
34	129 145 (65)	103 720 (82)	
35	125 456 (68)	100 756 (84)	
36	121 971 (69)	97 957 (86)	
37	118 674 (71)	95 310 (89)	
38	115 551 (73)	92 802 (91)	
39	112 588 (75)	90 422	
40	109 774 (77)		
41	107 096 (78)		
42	104 546 (81)		
43	102 115 (83)		
44	99 794 (85)		
45	97 576 (87)		
46	95 455 (88)		
47	93 424 (90)		
48	91 478 (92)		
	89 611		
Összes	48	38	6

Forrás: saját számítások a Nemzeti Választási Iroda adatai alapján

A bemutatott számítási eljáráshoz hasonlóan lehet elvégezni a másik három verziót is (összes országos lista levélszavazatok nélkül; összes országos lista győztes-kompenzáció nélkül; összes országos lista levélszavazatok és győztes-kompenzáció nélkül).

A négy változat mandátum-összesítése a 2022-es választások adatai alapján a következő:

3. táblázat. Mandátummegoszlások az országos lista négy változata alapján (2022-es választások)

Szavazatok	Fidesz-KDNP	Szövetség	Mi Hazánk
Teljes országos lista	48	38	6
Teljes lista levélszavazatok nélkül	46	39	7
Teljes lista győztes-kompenzáció nélkül	43	42	7
Teljes lista levélszavazatok és győztes-kompenzáció nélkül	41	43	8

Forrás: saját számítások a Nemzeti Választási Iroda és a *Political Capital* Blog adatai alapján

KÖZELKÉP

Világos, hogy a külhoni levélszavazatok nélkül a Fidesz-KDNP 2 mandátumot veszített volna, míg az ellenzék 1-1 mandátumot nyert volna. Az is világos, hogy győzteskompenzáció nélkül a kormány 5-tel kevesebb, a Szövetség viszont 4, a Mi Hazánk pedig 1 mandátummal növelte volna mandátumainak számát. Az utolsó sor a győzteskompenzációtól és a levélszavazatoktól mentes választási eredmény alakulását mutatja be. Láthatjuk, a Fidesz-KDNP 7 mandátummal kevesebbet, míg a Szövetség 5, a Mi Hazánk pedig 2 mandátummal növelte volna „gyűjteményét”.

Hasonlóan járhatunk el a 2018-as választások során is, ahol a következőképpen alakult a mandátumok megoszlása:

4. táblázat. Mandátummegoszlások az országos lista négy változata alapján (2018-as választások)

Szavazatok	Fidesz-KDNP	JOBBIK	MSZP-PB	DK	LMP
Teljes országos lista	42	25	12	6	7
Teljes lista levélszavazatok nélkül	42	25	12	6	7
Teljes lista győzteskompenzáció nélkül	37	27	13	7	8
Teljes lista levélszavazatok és győzteskompenzáció nélkül	35	29	13	7	8

Forrás: Saját számítások a Nemzeti Választási Iroda és a *Political Capital Blog* adatai alapján

Látható, hogy a határon túli magyar állampolgárok levélszavazatai nem hoztak egyetlen mandátumot sem a Fidesz-KDNP-nek 2018-ban (hiszen levélszavazatokkal és azok nélkül a kormánypárt egyaránt 42 mandátumot szerzett). Megjegyzendő azonban, hogy ha a MNOÖ (Magyarországi Német Országos Önkormányzat) nem kap kedvezményes mandátumot, akkor a teljes országos listán szereplő szavazatszámok alapján a Fidesz szerezte volna meg a 93. képviselői helyet, azaz, a levélszavazatok egy mandátumot értek volna a kormánypártnak.

Az eredmények alapján 2018-ban a reform 7 mandátumot hozott „pluszban” a kormánynak, hiszen a levélszavazatok és a győzteskompenzáció nélkül 35 mandátummal kellett volna a Fidesznek beérnie, miközben ezek a mandátumok az ellenzéki erők között oszlottak volna meg 4-1-1-1 arányban.

Összegzés

A 2010 utáni „magyar jelenség” megközelíthető és elemezhető filozófus, jogász, társadalomelméleti kutató, szociológus, szociálpszichológus, és természetesen populizmust, demokráciát, hatalomgyakorlási technikákat, kommunikációelméletet stb.

KÖZELKÉP

kutató politológus szemszögéből is, és mindegyiknek megvan a maga létjogosultsága és jelentősége a témakör tudományos igényű kibontásában. Megítélésem szerint jelen írás egyik lényegi üzenete azonban, hogy társadalomtudományok fentebb felsorolt részterületeiben megfogalmazott magyarázatokon, *pro* és *kontra* érveken túl érdemes elgondolkodni azon, hogy a 2010-ben minősített többséggel hatalomra kerülő politikai tömb elsősorban azzal tudta megőrizni határtalan „népszerűségét”, mandátumokban kifejezett társadalmi támogatottságát, hogy precedens nélkül lehetősége nyílt arra, hogy egyetlen politikai erőként saját képére formálja, önös érdekei mentén radikális átalakításokat hajtson végre a korábbi választási rendszeren. Amint a fentebb bemutatott adatokból is látható, a Fidesz-KDNP immár sorozatos 2/3-os „népszerűségének” egyik alapvető magyarázata a korábbinál jóval aránytalanabb választási rendszer tudatos megtervezése. A 2022-es és a 2018-as választási eredmények elemzéséből kiderül ugyanis, hogy a 2011. évi reform nélkül a Fidesz-KDNP-nek nem lett volna meg a 2/3-os többsége (ahogy 2014-ben sem). Az adatok közvetlenül vezet(het)nek vissza a korábban megfogalmazott tézishez: a meghatározó politikai erők az esetek zömében (hatalmi) érdekérvényesítési lehetőséget látnak a választási reformban, de kezdeményezésüket értékalapú érvelések révén próbálják legitimálni a társadalom előtt. A Fidesz-KDNP kapcsán e tézis érvényesnek bizonyul.

Irodalom

- Bihari M. (2006): „Alkotmányos rendszerváltás”. *Mindentudás Egyeteme*. 6, Kossuth Kiadó, Budapest, 253–276. (<https://core.ac.uk/download/pdf/35135623.pdf>)
- Bíró P. – Sziklai B. – Kóczy Á. L. (2012): „Választóközetek igazságosan?” *Közgazdasági Szemle*, LIX. évf., 1165–1186.
- Csatári D. F. (2022): „A hungaricum, ami nélkül ismét nem lenne kétharmada a Fidesznek” <https://pcblogger.atlatszo.hu/2022/04/11/kulhoni-magyar-allampolgarok-nelkul-is-meglenne-a-ketharmad-a-gyoztes-tuljutalmazasa-nelkul-nem/>
- Halász I. (2014): „A külhoni szavazás története és jelene: pro és kontra érvek. In: Cserny Á. (szerk.): „*Határtalan választások*”. *Tanulmányok a külhoni állampolgárok választása* témakörében. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 41–60.
- Jakab A. (2011): „A külföldön élő magyar állampolgárok választójoga egyenlőségének kérdése a választási törvény koncepciójában”. *Pázmány Law Working Papers* (2011/38.), Pázmány Péter Katolikus Egyetem (http://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/JakabAndras_AKulfoldonEloMagyarAllampolgarokValasztojoga.pdf).
- Király A. (2011): „Lefelezték, amit le kellett feleznit”. *Index* https://index.hu/belfold/2011/11/24/lefeleztek_amit_le_kellett_feleznit/
<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100203.TV>

KÖZELKÉP

- Kovács Sz. (2017): *Határon túli magyarok választójoga*. https://prezi.com/xqojg-o_w-jm/hataron-tuli-magyarok-valasztojoga/?frame=8d2ed4ab3bc9acda90b6165bd5c48491943d8005
- László R. (2014): „A választójogi szabályok átalakulása 2010–2014”. In *MTA Law Working Papers*, MTA. https://jog.tk.hu/uploads/files/mtalwp/2014_21_Laszlo.pdf.
- Mécs J. (2018): „Egy hibás érv a győzteskompenzáció mellett”. *JTI Blog* (Jogtudományi Intézet Blogoldala). <https://jog.tk.hu/blog/2018/08/egy-hibas-erv-a-gyozteskompenzacio-mellett>
- Nádrai N. J. (2020): *A magyar választási rendszer átalakulásának legújabb irányai*. (PhD értekezés), Pécs (<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/24884/nadrai-norbert-jozsef-phd-2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)
- Oakeshott, M. (2001): „Konzervatívnak lenni”. In: Oakeshott, M.: *A Politikai racionalizmus*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Szigeti P. (2014): „A magyar választási rendszer átalakítása – összehasonlító perspektívában”. *Jogtudományi Közöny*, 69(2): 82–92.
- Taagepera, R. (1972): „The Size of National Assemblies”. *Social Science Research*, 1(4): 385–401.

További források:

- A 211.évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról
„Az új magyar választási rendszer”, *Századvég alapítvány*
<https://docplayer.hu/76560-Az-uj-magyar-valasztasi-rendszer-szazadveg-alapitvany.html>
- Magyarország Alaptörvénye
<https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>
- Nemzeti Választási Iroda honlapja
<https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/orszagos-listak?tab=parties>
- Political Capital* blogja
<https://pcblog.atlatszo.hu/2022/04/11/kulhoni-magyar-allampolgarok-nelkul-is-meglenne-a-ketharmad-a-gyoztes-tuljutalmazasa-nelkul-nem/>
- „Soha többé kétharmad?”. *Political Capital* (Social Development Institute) (2011)
<http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1938564>